

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra slovanských jazyků a literatur

Bakalářská práce

Frazémy v literatuře pro děti a mládež

Vypracovala: Šárka Sojková

Vedoucí práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

České Budějovice 2024

PODĚKOVÁNÍ

Poděkování patří PhDr. Mileně Noskové, Ph.D., za její ochotu a odborné vedení mé bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat za cenné rady a pomoc také Mgr. Zdeňku Brdkovi, Ph.D.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 6. 5. 2024

.....
Šárka Sojková

ANOTACE

Bakalářská práce zkoumá vztah mezi frazeologií a literaturou pro děti a mládež. Hlavním cílem práce je ukázat, jak frazémy obohacují literární texty a podporují jazykový a emoční rozvoj mladých čtenářů. Práce je strukturovaná do dvou hlavních částí. Teoretická část začíná přehledem základů lexikologie, pokračuje definicemi klíčových pojmů frazeologie a její historií, a závěrem se věnuje literatuře pro děti a mládež, kde osvětluje různé aspekty jejího vývoje a specifik. Praktická část se soustředí na analýzu frazémů v šesti vybraných dílech pro děti a mládež, na jejímž základě následně ilustruje, jak se výskyt a využití frazémů vyvíjí a adaptuje v závislosti na stáří textu a věkové kategorii adresátů.

Klíčová slova: frazeologie, frazém, idiomatika, idiom, literatura pro děti a mládež

ABSTRACT

The bachelor thesis examines the relationship between phraseology and children's literature. The main aim of this thesis is to show how phrases enrich literary texts and support the linguistic and emotional development of young readers. The thesis is structured in two main parts. The theoretical part begins with an overview of lexicology basics, continues with definitions of key concepts of phraseology and its history, and concludes with a discussion of children's literature, illuminating various aspects of its development and specifics. The practical part focuses on the analysis of phrases in six selected works for children and young people, and then illustrates how the occurrence and use of phrases evolves and adapts depending on the age of the text and the age of the addressees.

Key words: phraseology, phrase, idiomatic, idiom, children's literature

OBSAH

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 LEXIKOLOGIE	9
2 FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKA	11
2.1 Historický vývoj	11
2.2 Vymezení pojmu frazeologie a idiomatika	12
2.3 Vymezení pojmu frazém a idiom	13
2.4 Klasifikace frazémů a idiomů	14
3 LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ	17
3.1 Vymezení pojmu literatura pro děti a mládež	17
3.2 Počátky světové literatury pro děti a mládež	18
3.3 Počátky české literatury pro děti a mládež	20
3.4 Funkce literatury pro děti a mládež	21
3.5 Žánry literatury pro děti a mládež	22
4 VLIV FRAZEOLOGIE NA LITERATURU PRO DĚTI A MLÁDEŽ	25
4.1 Frazémy a jejich funkce v literárních textech	25
4.2 Způsob využití frazémů v literatuře pro děti a mládež	25
PRAKTICKÁ ČÁST	27
5 ANALÝZA FRAZÉMŮ VE VYBRANÝCH DÍLECH PRO DĚTI A MLÁDEŽ	27
5.1 Výběr zkoumaného materiálu	27
5.2 Postup analýzy	27
5.3 Cíle praktické části	27
5.4 Frazémy v knize <i>Jakub a dvě stě dědečků</i>	28
5.5 Frazémy v knize <i>Metráček</i>	29
5.6 Frazémy v knize <i>Středa nám chutná</i>	32
5.7 Frazémy v knize <i>Praprázdniny</i>	34
5.8 Frazémy v knize <i>Nejdůležitější na světě je kouzelné jablko</i>	36

5.9 Frazémy v knize <i>Papírová kočka</i>	37
5.10 Výsledky analýzy.....	40
ZÁVĚR	42
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	44

ÚVOD

Bakalářská práce s názvem Frazémy v literatuře pro děti a mládež bude zaměřena na interdisciplinární zkoumání, v němž se prolne obor frazeologie s literární vědou. Cílem této práce bude představit danou problematiku, prozkoumat, jak frazémy ovlivňují texty určené pro dětské a mladé čtenáře a jakým způsobem se jejich využití a funkce mění v závislosti na stáří textu a věkové kategorii adresátů.

Teoretická část práce bude rozdělena do čtyř hlavních kapitol, které postupně odkryje potřebné teoretické základy pro pochopení zkoumané problematiky. První kapitola stručně nastíní základy lexikologie, neboť právě tato základní lingvistická disciplína zahrnuje obor frazeologie jakožto stěžejní téma této bakalářské práce. Druhá kapitola, zaměřená na frazeologii a idiomatiku, definuje klíčové pojmy a zmapuje historický vývoj tohoto oboru. Zároveň představí různé metody klasifikace frazémů a idiomů, které budou následně využity v praktické části. Třetí kapitola přiblíží literaturu pro děti a mládež, její historický vývoj, hlavní funkce a žánry. Poslední kapitola teoretické části pak propojí frazeologii s literaturou pro děti a mládež, vyzkoumá funkce a využití frazémů v jejím rámci.

Praktická část této práce se zaměří na detailní zkoumání šesti děl české literatury pro děti a mládež, které budou vybrány dle období jejich vzniku (60. léta, 90. léta a současnost) a věkové kategorie cílových čtenářů (mladší školní věk a starší školní věk). Taková struktura umožní sledovat četnost frazeologických prvků v dětské literatuře, jejich vývoj a adaptaci na měnící se potřeby a očekávání čtenářů v průběhu času.

Práce si klade za cíl nejenom analyzovat vliv frazémů na literární díla pro děti a mládež, ale také mu hlouběji porozumět. Tato oblast, přestože má velmi zásadní význam pro formování jazykových a kulturních dovedností mladých čtenářů, bývá totiž často opomíjena.

TEORETICKÁ ČÁST

1 LEXIKOLOGIE

Pro snazší pochopení tématu této bakalářské práce je důležité si nejprve přiblížit lexikologii jako jednu ze základních disciplín lingvistiky a zároveň představit i jednotlivé obory, na které se lexikologie rozčleňuje, neboť jedním z nich je právě frazeologie, tedy pro tuto práci stěžejní téma.

Slovo lexikologie pochází z řečtiny. Řecký výraz „lexikos“ v českém překladu znamená „vztahující se ke slovu“. Obor lexikologie, zjednodušeně řečeno, zkoumá celkovou slovní zásobu určitého jazyka a vztahy mezi jejími jednotlivými prvky. (Pokorný, 1991, s. 1)

Při podrobnějším zkoumání se lexikologie zabývá nejen studiem slovní zásoby, ale i významy slov, jejich vývojem, stratifikací nebo tím, jak odrážejí myšlení a kulturu daného jazykového společenství. Právě kvůli různým aspektům, na které se disciplína zaměřuje, se lexikologie dělí na synchronní a diachronní. Synchronní hledisko zkoumá slovní zásobu v daném okamžiku, bez ohledu na časové změny. Analyzuje lexikální jednotky a jejich vzájemné vztahy v rámci současného jazyka. Zaměřuje se na popis stavu lexikálního systému v určitém časovém období. Naopak diachronní hledisko sleduje vývoj slovní zásoby v průběhu času. Studuje původ a změny ve významu slov v průběhu historie jazyka. (Hladká, 2017)

Kromě synchronního a historického dělení existuje i řada různých přístupů ke strukturování lexikologie na dílčí obory. Viktor Jílek rozlišuje šest hlavních disciplín:

- 1) sémaziologie, sémantika,
- 2) onomaziologie,
- 3) frazeologie,
- 4) etymologie,
- 5) onomastika,
- 6) lexikografie.

Každá z těchto šesti disciplín lexikologie se zaměřuje na zcela jinou část studia slovní zásoby. Sémaziologie a sémantika zkoumají významy slov a jejich vztahy v jazyce. Onomaziologie zkoumá procesy pojmenovávání objektů. Etymologie se věnuje historii

a původu slov, zatímco onomastika studuje vlastní jména. Lexikografie je oblastí zabývající se tvorbou slovníků. Záměrně vynechaný obor frazeologie bude podrobněji prozkoumán v následující kapitole. (Jílek, 2005, s. 5)

2 FRAZELOGIE A IDIOMATIKA

Uživatelé jazyka denně využívají široké spektrum frazémů, aniž by si to valná většina z nich uvědomovala. Tato kapitola se proto zaměřuje na frazeologii a idiomatiku, disciplíny, které se zabývají studiem a analýzou těchto pevně ustálených výrazů, jejich funkcí, historií a klasifikací.

2.1 Historický vývoj

Historie vzniku frazeologických jednotek je rozmanitá – některé vycházejí z pohádek, jiné mají kořeny v mytologii a značná část frazeologických jednotek je odvozena z biblických textů. Ve všech jazycích lze nalézt první doklady zájmu o ustálené výrazy, které slouží jako nositelé lidové moudrosti a všeobecných pravd a jsou předávány z generace na generaci. (Halazdra; Pidvysotska, 2023)

Vývoj frazeologie je do značné míry spojen s vývojem jazyka a společnosti samotné. Její kořeny sahají hluboko do historie jazyka, jelikož první koncept frazeologie lze registrovat již v době antiky u starověkých civilizací. V této době se učenci zabývají analýzou různých přísloví a výroků tehdejších známých osobností, mnohdy spojených s filosofií, náboženstvím či moudrostí. I proto má samotný pojem frazeologie kořeny právě v řeckém slově „phrásō“, které v českém překladu znamená *oznamovat* nebo *říkat*. Tento termín se poprvé objevuje v roce 1558 v řecko-latinském slovníku *Phraseologia isocratis grecolatina*, jehož autorem je Michael Neander. (Földešiová, 2014)

Ve smyslu dnešního chápání se termín frazeologie objevuje až v 18. století v Evropě. Na začátku 20. století, konkrétně v roce 1909, je frazeologie poprvé definována jako samostatná vědní disciplína švýcarským lingvistou Charlesem Ballym, žákem Ferdinanda de Saussure, v jeho práci *Traite de stylistique française* (Földešiová, 2014). V průběhu 20. století nabývá obor frazeologie v jazykovědném výzkumu značného významu a stává se tak jednou z klíčových disciplín v oblasti lingvistiky.

Obdobně jako v Evropě i v rámci českého lingvistického prostředí se obor frazeologie dostává do popředí zájmu. Po skončení druhé světové války nastává naléhavá potřeba systematického zpracování oblasti frazeologie, jelikož se na českém území v tu dobu vyskytuje pouze několik starších textů zabývajících se touto problematikou. Jedním z příkladů je Blahoslavova *Gramatika česká* z roku 1571 či Komenského

Moudrost starých Čechů z roku 1631, které představují spíše historické dokumenty než moderní zdroje. Z toho důvodu tak začíná vznikat řada prací, které jsou zaměřeny na problematiku frazeologie jak v rovině teoretické, tak i v aplikované rovině lexikografické. (Hladká, 1995)

Mezi klíčové publikace, které s postupem času nabízí systematické pohledy na českou frazeologii, patří díla *Lidová rčení* od J. Zaorálka (1963) a *Slovník synonym a frazeologismů* od J. V. Bečky (1982). Nicméně v průběhu doby se tyto slovníky ukazují jako nedostatečné v odpovědi na aktuální požadavky a potřeby rozvíjející se frazeologie. S příchodem nových norem a přístupů k výzkumu jazyka se proto začíná pracovat na novém pojetí frazeologických slovníků. Zásadním okamžikem se stává rok 1983, kdy vychází první díl Čermákova *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. Tento slovník reprezentuje inovativní koncept a zároveň přináší komplexní přehled oblasti české frazeologie a idiomatiky. Svojí komplexností a obsahem je základním pramenem pro další výzkum a studium ustálených výrazů v českém jazyce. (Hladká, 1995)

I přes historické zmínky o frazeologii již v dobách starověku je frazeologie jako samostatný obor v rámci jazykovědy vnímána jako jedno z nejmladších odvětví. Vymezení určitých hranic frazeologie však není dosud přesně stanoveno. Neustále tak závisí na individuálním pojetí každého lingvisty, jak široce či úzce obor frazeologie uchopí. To otevírá prostor pro další různé přístupy a zkoumání této disciplíny. (Čermák, 1982, s. 21)

2.2 Vymezení pojmu frazeologie a idiomatika

Frazeologie a idiomatika, jak již bylo zmíněno výše, patří k nejmladším disciplínám lingvistiky. Zároveň se řadí mezi samostatné složky lexikologie. Tato disciplína se primárně soustředí na studium a popis frazémů a idiomů, přičemž se zaměřuje na zkoumání ustálených a neobvyklých kombinací slov, které se vyskytují na různých úrovních jazyka. (Čermák, 2007, s. 24–25)

Celkové studium frazeologie představuje komplexní a náročnou oblast lingvistiky. Analýza frazémů totiž vyžaduje značné porozumění různým jazykovým rovinám. Tyto roviny zahrnují mimo jiné zejména zmiňovanou lexikologii, poté sémantiku, syntax a stylistiku. Každá z těchto rovin přispívá k formování jedinečné struktury frazémů a jejich typologické klasifikaci. (Filipec, 1984, s. 139–142)

2.3 Vymezení pojmu frazém a idiom

Charakter frazému a idiomu obvykle nelze jednoznačně vymezit jedinou klíčovou vlastností, ať už se jedná o stránku formální, sémantickou, nebo kolokační. I přes jejich nejrozšířenější definici, která vysvětluje zmiňované pojmy jako ustálené kombinace slov či prvků, jež mají částečně či zcela neodvoditelný význam z jejich jednotlivých složek, se ukazuje, že tato definice není vždy vhodná a vyhovující pro všechny případy (Čermák, 2007, s. 31). V literatuře se tak objevuje široká škála názorů, jak by měly být frazémy a idiomy definovány.

Na začátku je ještě důležité zmínit, že ačkoliv jsou si pojmy frazém a idiom velice blízké, je nutné je od sebe odlišovat. Označení frazém totiž zdůrazňuje formální stránku frazeologické jednotky, oproti tomu idiom vyzdvihuje stránku významovou. Slovo idiom bylo též dříve chápáno jako nepřeložitelný frazeologismus, nicméně od tohoto významu se již upouští. (Hladká, 2008, s. 71)

Definice podle Čermáka (2007, s. 31):

„Frazém a idiom nelze zpravidla vymezit jedinou (anomální) vlastností, ať formální či sémantickou nebo kolokační. Ani jejich snad dosud nejrozšířenější pojetí jako ustáleného a reprodukovatelného spojení prvků (zvláště slov), jehož význam je (zčásti nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek, nevyhovuje všem typům (např. frazémů s monokolokabilním komponentem), a je třeba ho odmítnout. Lze vyjádřit pak operačně tak, že idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo).“

Definice podle Čechové (2011, s. 66):

„Frazém (frazeologismus) je ustálené vícekomponentové, často obrazné a expresivní celistvé pojmenování s omezenou kolokabilitou/spojitelností, leckdy anomální. Máme-li na mysli sémantickou stránku frazému, mluvíme o idiomu.“

Definice podle Pokorného (1991, s. 40):

„Frazeologismy neboli frazeologické jednotky jsou ustálená slovní spojení s těmito znaky: 1) spojení má význam slova jednoho a vstupuje do věty jako hotová

pojmenovací jednotka, 2) jeho význam nevyplývá z významu jeho složek, nýbrž je jiný, nový, metaforický nebo metonymický.“

Toto odlišné chápání zdůrazňuje různorodost a složitost v interpretaci těchto lingvistických pojmů. Poukazuje také na to, že tyto jazykové prvky nejsou statické, ale spíše se mění a přizpůsobují podle toho, jak se vyvíjí jazyk a jak se používají v různých komunikačních situacích.

2.4 Klasifikace frazémů a idiomů

Celkově lze frazémy zkoumat z mnoha různých hledisek, a z toho důvodu není klasifikace frazémů zcela jednotná. Každý autor kategorizuje frazémy podle odlišných kritérií v závislosti na jejich vlastnostech a charakteristikách.

Bečka dělí frazémy podle okolností vzniku na tři základní typy, které se od sebe liší svou sdělovací funkcí, formou, rozsahem užití i jejich účinností:

- 1) frazeologické obraty intenzifikační neboli zesilující,
- 2) frazeologické obraty verbalizační neboli slovesné,
- 3) frazeologické obraty konkretizační neboli rčení.

Frazeologické obraty zesilující se využívají tehdy, je-li třeba zesílit, nebo naopak zeslabit význam vybraného slova. Toho lze docílit například slovním přirovnáním (krade jako straka), větným přirovnáním (spal, jako když ho do vody hodí), intenzifikací přídavným jménem či příslovcem (mravenčí pile, slepě důvěřovat), intenzifikací podstatným jménem (po zuby ozbrojený) nebo intenzifikací větou účinkovou (lže, až se mu od úst práší).

Slovesné neboli verbalizační frazeologismy představují ustálené slovní spojení, kdy je podstatné jméno uváděno slovesem do dějového stavu. Při tvoření těchto obrátů však dochází k jistým obtížím, zejména kvůli substantivům abstraktním. Užívá se tak spíše spojení substantiv s konkrétními slovesy, která nejsou v rozporu s celkovým významem abstrakta. Pro přesnější představu se jedná například o frazémy: být v módě, uvést do rozpaků, vydat rozkaz či zachovat klid. Verbalizační frazeologismy hrají v dnešní době velmi významnou roli v odborných a publicistických textech.

Rčení jsou takové frazeologické obraty, které označují skutečnost složeným nepřímým pojmenováním, tedy metaforicky, metonymicky nebo synekdochicky.

Nejčastějším typem rčení jsou rčení slovesná. Jedná se o ustálená spojení přísudkového slovesa s předmětem nebo s příslovečným určením (vidět v černých barvách). Rčení mají tu výhodu, že mohou svým bohatším významem vyjádřit různými odstíny stejnou skutečnost podle odlišného pohledu na věc (Je pytel dobroty. – Nechá na sobě dříví štípat. – Má zlaté srdce. – Ani kuřeti neublíží.). (Bečka, 1982, s. 322–408)

Kopřivová tvrdí, že výskyt frazémů existuje ve všech rovinách jazyka, ať už se jedná o kombinace na úrovni morfémů, na úrovni slov, či synsémantik. Klasifikuje tak frazémy do pěti kategorií:

- 1) frazémy neslovesné (zlaté ruce),
- 2) přirovnání (spí jako dudek),
- 3) binomiál – dvoukomponentový frazém založený na opakování stejného druhu (alfa a omega, horem dolem),
- 4) frazémy slovesné (mít pro strach uděláno),
- 5) frazémy větné.

Poslední kategorie, tedy frazémy větné, je pak ještě dále rozčleněna na přísloví (Kdo jinému jamu kopá, sám do ní padá.), pranostiky (Únor bílý, pole sílí.), citáty (Kostky jsou vrženy.) a dialogické frazémy (Dobrý den – celý den, bába leze komínem.). (Kopřivová, 2015, s. 69–96)

Hladká dělí frazémy pouze na dva typy:

- 1) frazémy nevětné,
- 2) frazémy větné.

Frazémy nevětné nalézají své místo ve větách až v určitých situacích a jsou upravovány gramaticky podle konkrétního kontextu. Existuje široká škála těchto frazémů, která není pevně vymezena, a nabízí tak velkou rozmanitost. Příklady tohoto typu frazému jsou spojení růžové brýle či zkouška ohněm. K frazémům nevětným pak bývají přiřazována také ustálená přirovnání. Tato přirovnání sice naznačují určitou větnou strukturu, avšak opět záleží na konkrétním kontextu (spát jako na vodě).

Frazémy větné mohou mít podobu hotové věty, popřípadě i podobu souvětí. Do kontextu jsou zapojovány jako celek. Obdobně jako v předchozím dělení se i zde člení větné frazémy na pořekadla (I mistr tesař se někdy utne.), pranostiky (Vánoce na blátě, Velikonoce na ledu.), přísloví (S poctivostí nejdál dojdeš.), okřídlená slova (Nikdo není

prorokem ve své vlasti.) a frazémy dialogické (Na zdraví! Ať slouží!). (Hladká, 2008, s. 71–73)

Neopomenutelné rozdělení frazeologického materiálu pak nabízí Čermák ve svém několikavazkovém *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, kde jsou frazémy kategorizovány do čtyř hlavních skupin dle své funkce v jazyce:

- 1) přirovnání,
- 2) frazémy neslovesné,
- 3) frazémy slovesné,
- 4) frazémy větné.

První skupina zahrnuje frazeologické přirovnání charakterizované jako ustálené a idiomatické vyjádření podobnostního vztahu, například „být hezký jako panenka“. Druhá skupina obsahuje neslovesné frazémy (dále dělené na substantivní, adjektivní a adverbialní), jako jsou „krokodýlí slzy“. Třetí kategorie se věnuje frazémům slovesným, které typicky obsahují sloveso a mají v rámci věty funkci slovesného přísudku, jako je „vzít si něco k srdci“. Poslední skupina, frazémy větné, představuje frazeologické věty či složitější propozice jako „V tom je jádro pudla“. Každá z těchto kategorií ilustruje rozmanité způsoby, kterými frazeologie obohacuje jazyk. (Čermák, 2009)

3 LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Literatura pro děti a mládež představuje neustále se vyvíjející oblast literární tvorby, která zaujímá významné místo jak v kulturním dědictví, tak v osobním rozvoji mladých čtenářů. Tato kapitola se zaměřuje na rozličné aspekty této literatury, od jejího definování přes historické kořeny až po současné funkce a žánrové rozrůznění.

3.1 Vymezení pojmu literatura pro děti a mládež

V rámci literárních studií bývá termín literatura pro děti a mládež často nahrazován termínem dětská literatura, jak dokládají některé knižní edice či časopisy zabývající se teorií dětské literatury. V počátcích teoretického zkoumání literatury pro děti a mládež se lze setkat hned s několika dalšími názvy. Jedná se například o označení dětské spisy, spisy pro mládež, dětské čtení nebo dětské písemnictví. V současné době se běžně setkáváme s termínem dětská četba, který se ukazuje jako adekvátní při zkoumání problematiky dětského čtenářství. Podobný vývoj terminologie je možné pozorovat i v literaturách jiných evropských zemí, kde se setkáváme s pojmy jako Kinder- und Jugendliteratur v německy mluvících oblastech, children's literature v anglofonním světě, dětskaja literatura v Rusku, littérature enfantine ve francouzsky mluvících zemích nebo literatura infantil ve španělsky hovořících oblastech. (Čeňková, 2006, s. 11)

Zatímco tradiční označení literatura pro děti a mládež je stále užíváno v širším významu a zahrnuje všechny texty, které jsou dětmi a mladými lidmi čteny nebo jim jsou předčítány, vývoj terminologie odráží snahu o jasnější definování cílových skupin a jejich specifických potřeb a zájmů. (Polák, 1982, s.7)

V posledních letech se například velmi často setkáváme s označením young adult literatura, tedy literaturu pro mladé dospělé. Tento pojem byl zaveden již v 60. letech 20. století společností The Young Adult Library Services Association, která je součástí Americké knihovnické organizace. Jelikož však existuje mnoho názorů na young adult literaturu, není dosud stanovena přesná definice upřesňující, které žánry tento pojem zahrnuje. (Daniels, 2006, s. 78–82)

Jedinečnost literatury určené dětem a mládeži lze přičítat věkovým charakteristikám jejich adresátů. Jak uvádí Toman, definice literatury pro děti a mládež vychází především z věku jejich příjemců. Dále konstatuje, že literaturou pro děti

a mládež rozumíme tu oblast literární produkce, která je záměrně orientována na specificky věkově definovanou skupinu mladých posluchačů a čtenářů (do věku 14–15 let), nebo také okruh umělecké literatury, který byl původně vytvořen pro dospělé publikum, avšak je rovněž přijímán dětskými a mladými čtenáři. (Toman, 1992, s. 47)

Pro takové rozdělení zmiňované literatury zavedl Tenčík pojem četba mládeže, kde rozlišuje intencionální a neintencionální část. Intencionální část četby mládeže chápe jako literaturu přímo určenou mládeži, pro kterou je zároveň vhodné využívat pojem literatura pro mládež. Neintencionální část četby mládeže pak popisuje jako literaturu, která není přímo určena pro mládež, ale mládež ji přesto čte. (Tenčík, 1962, s. 9)

Podobný přístup k členění literatury určené dětem a mládeži zastává i Čeňková. Kromě již zmíněného poznatku, že intencionální díla jsou explicitně cílená na dětské a mladé čtenáře, Čeňková dále rozšiřuje tuto myšlenku o poznatek, že specifické určení těchto děl je často podtrženo vnějšími atributy. Tím má na mysli například podtituly, edice či nakladatelství. Neintencionální díla pak představuje jako četbu, v níž se vyskytují takové slovesné projevy, které si literatura pro děti a mládež přisvojuje a které se zároveň podílejí na jejím neustálém kvantitativním růstu. (Čeňková, 2006, s. 12)

Jelikož je dětský pohled na svět unikátní, ovlivněný přímými i nepřímými interakcemi, je zásadní, aby se literatura určená dětem přirozeně odlišovala od literatury pro dospělé, a to s ohledem na vývoj dítěte. Literatura pro děti a mládež tak představuje samostatný literární obor s vlastními charakteristikami, aniž by se od celkové literatury zcela odtrhla. Jak již bylo uvedeno výše, do dětské literatury spadají i díla původně napsaná pro dospělé, ale později upravená a přizpůsobená dětem. Právě tato díla hrají zásadní roli při přípravě dětí na dospělost a při jejich uvádění do světa dospělých. Stejně jako se od díla napsaného pro dospělé očekává, že své čtenáře přenesou z jejich reality do jiného světa, i od díla dětské literatury se očekává, že zohlední svět dětského vnímání, poskytne dětem radost z četby a podpoří jejich lásku ke čtení. (Ikiz, 2023, s. 127)

3.2 Počátky světové literatury pro děti a mládež

Počátky lidské kultury sahají do hluboké historie. Před vznikem literatury pro děti a mládež, tj. děl psaných přímo s ohledem na dětského čtenáře, plnil funkci zdroje slovesných estetických podnětů pro děti zejména folklór. Především ústně tradované

lidové příběhy, pohádky, písně, říkanky a další prvky lidové slovesnosti byly hlavním zdrojem literárních vjemů, zejména v raném věku dětí. (Chaloupka, 1969, s. 644)

Mezi první psané projevy kultury patří biblické příběhy, legendy a mýty starověkého Řecka. Tyto narativy sloužily jako zdroj četby pro děti a mládež po celou dobu středověku. Vedle těchto příběhů byla mladým čtenářům nabízena rovněž duchovní literatura, mezi kterou patřily žaltáře, kancionály a zejména životy svatých, které v dětské četbě zaujímaly zásadní místo. Tyto texty přitahovaly svou zábavností, obzvláště když se jejich příběhy o zázracích světců rozšířily mezi širší vrstvy populace, jež do nich často vkládaly pohádkové, dobrodružné a někdy i dramatické prvky, zvyšující jejich atraktivitu. Skutečná zábavná literatura však začala vznikat až v 16. a 17. století s rozvojem tzv. rytířských románů, které si oblíbily jak děti, tak dospělí. (Genčiová, 1984, s. 18)

Významným mezníkem ve vývoji literatury pro děti a mládež je ilustrovaná encyklopedie *Orbis sensualium pictus*, kterou v roce 1658 publikoval Jan Amos Komenský. Tato kniha, vedle biblických textů, patřila v oné době mezi nejvíce rozšířené publikace pro děti. Zároveň je považována za vůbec první intencionální dílo ve světovém kontextu. (Čeňková, 2006, s. 13)

Komenský byl průkopníkem v přístupu k dětskému publiku a jako první pochopil nutnost hovořit s dítětem formou jemu srozumitelnou. Jeho dalším dílem *Didactica magna* poté poskytl impuls k následnému rozvoji pedagogického myšlení. Konec 17. století tak přinesl první snahy o pochopení specifík dětské psychologie a vědomí o tom, že vzdělávací metody aplikované na děti by se měly lišit od těch, které se používají u dospělých. I přesto však až do poloviny 18. století byla literatura určená dětem omezena pouze na slabikáře a čítanky, které měly za cíl poskytovat základní vzdělání a podporovat mravní či náboženskou výchovu. (Genčiová, 1984, s. 18–19)

Teprve až v období osvícenství, tedy ve druhé polovině 18. století a později, dochází k vydávání různých poučných a encyklopedických knih. Tato díla, často koncipovaná jako sborníky, zahrnovala vedle pouček a zásad mravnosti, pravidel o zachování zdraví a školních pravidel také drobné zábavné příběhy, adaptace pohádek a bajek, písně a další folklórní žánry. Nicméně všechny tyto publikace neustále udržovaly racionální, vzdělávací a výchovně osvětový charakter.

Druhá polovina 18. století je zároveň obdobím, kdy jsou díla z literatury pro dospělé adaptována a vydávána s ohledem na mladší čtenáře. Mezi příklady takových adaptací patří Defoeův *Robinson Crusoe*, Swiftovy *Gulliverovy cesty*, Perraultovy

Pohádky matky Husy a mnohé další (Genčiová, 1984, s. 19). Mimo to se poprvé objevují také žánry, jako je například obrázková kniha, divadlo pro děti, dobrodružná a historická próza, cestopis, časopisy a rádce pro mládež nebo převyprávěné texty z antické literatury (Čeňková, 2006, s. 13). Konec tohoto století je tak možné nazývat přelomovým věkem dětské literatury, kdy vznikají taková díla, která jsou psaná ryze pro dětské publikum.

3.3 Počátky české literatury pro děti a mládež

Literatura pro děti a mládež v českém kontextu má kořeny již v době staršího českého písemnictví, kdy výchovné spisy, jako jsou ty od Tomáše ze Štítného, cílily na děti z vyšších společenských vrstev. Jak již bylo zmíněno výše, výrazný pedagogický a literárně-teoretický přínos mělo pak dílo Jana Ámose Komenského, jak v českých zemích, tak na celosvětové úrovni. Komenský se zaměřil na využití umění ve výchově a zavedl koncept obrázkových knih pro předškolní věk (Chaloupka; Voráček, 1984, s. 13). Dokázal tak jako první propojit výukový a výchovný program s dětskou hrou. (Kovalčík; Urbanová, 1996, s. 6)

Určitý rozvoj české literatury pro děti a mládež poté nastal v období národního obrození. V raných fázích tohoto období, tedy v letech 1775–1830, dětská literatura vznikala programově a byla spojena s církevním a světským vzděláváním. Postupně však začala, i přes konkurenci německých výchovných děl, pomalu nabývat na samostatnosti a kvalitě, a to především díky myšlenkám osvícenství a preromantismu, které zdůrazňovaly význam rozumové a citové výchovy. Tehdejší literatura se tak stávala dostupnější a více orientovanou na zábavné a vzdělávací cíle. Z této doby pochází například *Mravná naučení pro mládež sedlskou* od Josefa Prokopa a další podobná díla.

Značný vliv na rozvoj literatury dětí a mládeže měl následně i Václav Matěj Kramerius, jenž se svým lidovýchovným zábavně vzdělávacím programem zaměřil na mládež (Chaloupka; Voráček, 1984, s. 13–14). Místo vysoké umělecké literatury se snažil nabídnout čtenářům přístupnou a srozumitelnou četbu, a to například v podobě díla cestopisného, rytířského a dobrodružného, jak dokládá jeho kniha *Mladší Robinson*. (Polák, 1982, s. 39)

Stále však ve vývoji české literatury pro děti a mládež hrála zásadní roli škola a pedagogika, a proto byla tato literatura psána s jasným vzdělávacím účelem. Nicméně některé texty začaly překračovat tyto tradiční vzdělávací záměry a dosahovaly také určité

umělecké hodnoty. Příkladem jsou různé veršované bajky, publikované v almanaších, časopisech či samostatných sbírkách, které si kladly za cíl nejen vzdělávat, ale i esteticky působit.

K nejzásadnějšímu posunu v literatuře pro děti a mládež dochází pod vlivem Josefa Jungmanna. Jeho pojetí četby a literární výchovy vedlo k rozvoji literárně sofistikovanějších děl pro děti, zahrnujících čítanky a slabikáře osahující folklorní poezii Karla Aloise Vinařického a později i Františka Douchy, ve kterých byl kladen důraz na národní výchovu a estetické hodnoty. (Chaloupka; Voráček, 1984, s. 14–15)

V návaznosti na zmíněnou folklorní poezii začala v české literatuře pro děti a mládež na konci 19. století vnikat i poezie umělá, inspirovaná lidovou říkadlovou formou. Mezi hlavní představitele této tvorby patří například Josef Václav Sládek nebo Karel Václav Rais. V téže době se také prosazovali klasičtí autoři jako Božena Němcová a Karel Jaromír Erben, jejichž tvorba formovala základy moderní české literatury pro děti. (Čeňková, 2006, s. 15)

3.4 Funkce literatury pro děti a mládež

V oblasti literatury pro děti a mládež lze identifikovat tři základní funkce, které jsou shodné s funkcemi literatury určené pro dospělé publikum. Tyto funkce zahrnují primárně estetickou, poté poznávací a výchovnou roli literárního díla. (Toman, 1992, s. 47) Funkce estetická je nejdůležitější funkcí v literárním umění, má za úkol vyvolat estetický zážitek, probudit city a fantazii. Funkce výchovná se v dětské literatuře objevuje například v pohádkách nebo bajkách, rozvíjí emocionalitu a sociální, logické a jazykové dovednosti. Poznávací funkce je soustředěna v encyklopediích, čítankách nebo cestopisech a umožňuje získávání nových znalostí. (Mocná; Peterka, 2004, s. 361)

Specifika těchto tří funkcí pak v literatuře pro mladé čtenáře spočívají v jejich adaptaci na psychické charakteristiky, potřeby a schopnosti dětského čtenáře, přičemž dochází k menšímu důrazu na literární normy a konvence. Toto zaměření umožňuje literárním dílům pro děti a mládež mimořádně rozvíjet osobnost čtenáře na emocionální, intelektuální, volní a charakterové úrovni, a to díky integraci základních funkcí s přednostně uplatňovanou estetickou funkcí.

Literatura pro mladé čtenáře nabízí rovněž řadu významných mimoestetických funkcí, které reflektují její orientaci na dětského čtenáře. Mezi tyto funkce patří například funkce magická, projevující se výrazným užitím rytmu, zaklínacích formulí a motivů symbolizujících fantastické elementy. Nadále funkce fyziologická, zaměřující se na podporu zvládnutí výslovnosti obtížných hlásek nebo jejich skupin, a funkce etická, která formuje morální cítění a myšlení dítěte prostřednictvím představ o hodnotách dobra, zla, pravdivosti a krásy. Zároveň tato funkce utváří ve vědomí dítěte jeho postoj k sociální realitě – její poznání, chápání a hodnocení.

Historický vývoj literatury pro děti a mládež ukazuje, že z autorského hlediska docházelo k deformaci harmonické symbiózy jejích základních funkcí, a to v důsledku jednostranného a zúženého upřednostňování výchovné či poznávací funkce na úkor funkce estetické. Tato skutečnost se později projevovala tendencemi k moralizování, mentorství, didaktismu a dalším negativním jevům, jako je dogmatismus, vulgarizace a schematismus.

Progres ve vývoji dětské literatury byl v našem národním kontextu charakterizován neustálým úsilím o její zumělečtění. Tento proces byl spojen s využíváním a aktualizováním dětského slovesného folklóru, s hlubším porozuměním a respektováním potřeb dětského čtenáře a s aplikací uměleckých metod a technik z kvalitní literární tvorby pro dospělé. (Toman, 1992, s. 47–48)

3.5 Žánry literatury pro děti a mládež

Integrace dětské perspektivy do literatury určené dětem a mládeži neodmyslitelně souvisí s její specifickou žánrovou a druhovou skladbou. Oproti struktuře žánrů v literatuře pro dospělé jsou ty dětské těsněji propojené s psychickým vývojem dítěte a jeho čtenářským vnímáním. U žánrů literatury pro děti a mládež je klíčové, nakolik jsou schopny odrážet typické postoje a perspektivy mladých čtenářů vůči reálnému světu. Právě to jim umožňuje ovlivňovat a formovat dětského čtenáře.

Děti si tvoří konkrétní představy o různých literárních žánrech na základě svých zkušeností s poslechem a čtením. Už v raném věku jsou schopné rozlišit například pohádku, bajku nebo rozpoznat rozdíl mezi poezií a prózou, a to i bez podkladu v literární teorii. (Toman, 1992, s. 53)

Aktuální žánrová skladba dětské literatury je výsledkem komplexního procesu, který byl formován historickým vývojem, kulturními transformacemi, vzájemným ovlivňováním literatury a dalších uměleckých forem, jako jsou filmy nebo výtvarné umění (například komiks), a také rozvojem a expanzí moderních médií. (Čeňková, 2006, s. 17)

Toman (1992, s. 53–54) dělí žánry dětské literatury do čtyř hlavních skupin:

- 1) žánry intencionálně vytvořené pro děti, často s folklórním původem, jako jsou říkadla, rozpočítadla, ukolébavky či jazykolamy,
- 2) žánry, které se postupně přesunuly z ústní lidové slovesnosti a literatury pro dospělé do dětské četby, jako jsou pohádky, pověsti, bajky nebo balady, a staly se charakteristickou složkou dětské literatury,
- 3) žánry s dominujícím postavením v dětské a mládežnické četbě, které se v literatuře pro dospělé objevují méně často, například dobrodružná, vědecko-fantastická nebo umělecko-naučná próza,

žánry společné pro četbu mládeže i dospělých, které byly pro mladé čtenáře často specificky upraveny, především příběhová próza a literatura faktu.

S takovýmto rozdělením úzce souvisí i žánrové preference dětských čtenářů dle vývojových etap čtenářství. Tato období jsou důležitá pro pochopení toho, jak se čtenářské preference mění s věkem a vývojem dítěte.

V první fázi, která zahrnuje děti předškolního věku do 6 let, je zaznamenána převaha žánrů s folklórním původem. V tomto období dominují pohádky, říkadla nebo leporela, které jsou pro děti tohoto věku přirozeně atraktivní díky jejich jednoduché struktuře.

Druhá čtenářská etapa je rozdělena do dvou podkategorií: mladší školní věk (6–10 let) a starší školní věk (11–14 let). Mladší školní věk je charakterizován příklonem k autorským pohádkám, příběhové próze ze života dětí a realisticko-fantastickým příběhům. Pro starší školní věk jsou typické dobrodružné povídky a romány, dívčí romány, komiksy a literatura faktu.

Poslední dětskou čtenářskou etapu představuje čtenářský dorost, tedy děti od 14 let výše. V tomto období dochází k postupnému přechodu k literatuře pro dospělé.

Jedná se o žánry jako sci-fi, encyklopedie nebo cestopisné romány. (Kovalčík; Urbanová, 1996, s. 65–66)

Tato žánrová rozmanitost ukazuje na rozsáhlé možnosti, jak literatura pro děti a mládež může reflektovat a reagovat na specifické potřeby a očekávání mladých čtenářů a současně formovat jejich chápání literatury i reality. (Toman, 1992, s. 54)

4 VLV FRAZELOGIE NA LITERATURU PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Dětská literatura hraje klíčovou roli v jazykovém vývoji dětí a frazeologie má zásadní význam pro rozvoj jejich jazykových dovedností. Tato kapitola se zaměřuje na propojení frazeologie s literaturou pro děti a mládež. Zkoumá, jak frazeologické obraty obohacují literární texty a také jakým způsobem je využívají autoři v literatuře určené pro mladé čtenáře.

4.1 Frazémy a jejich funkce v literárních textech

Frazémy v literárním textu plní řadu funkcí. Základní a nejdůležitější je komunikativní funkce, ale nezůstává jen u ní. Frazémy také slouží k estetickým účelům, kdy často vyjadřují vtipné metafory, jimiž text esteticky obohacují. Dále plní funkci ekonomickou, neboť frazém obvykle shrnuje složitější myšlenky do stručné a výstižné formy. Kromě toho mají i funkci hodnotící, neboť řada frazémů slouží k výraznému hodnocení situací či postav. (Čermák, 2007, s. 61)

S tím souvisí i to, že frazeologické výrazy napomáhají v literatuře charakterizovat postavy, stylizovat autorův výraz a zvyšovat srozumitelnost a spojitost děje. Zároveň mohou fungovat i jako leitmotivy, které provázejí celý příběh a dodávají mu hlubší významy. V neposlední řadě frazémy také jazykově oživují text, přinášejí kritický pohled nebo novátorské vyjádření a umožňují vypravěči vytvořit jedinečný hlas a styl. (Richter-Vapaatalo, 2007, s. 63)

Podle Burgera (2003, s. 147–149) jsou frazémy v literárním textu vždy strategicky umístěny. Vyskytují se často v nadpisech, záhlavích, úvodech kapitol, a především v důležitých textových pasážích. Takové rozmístění frazémů slouží zejména ke zdůraznění klíčových bodů v ději, jako jsou zlomy nebo vrcholy. Tím strukturují text a zvyšují jeho dramatický účinek.

4.2 Způsob využití frazémů v literatuře pro děti a mládež

Spisovatelé knih pro děti a mládež přistupují k frazeologii s různou mírou intenzity a opatrnosti. Zatímco někteří autoři se frazémům spíše vyhýbají, jiní je začleňují do textů

s cílem obohatit vyprávění a učinit jazyk více obrazným. V dětských knihách je zcela zásadní, jak autoři frazeologismy prezentují a adaptují, aby byly srozumitelné a přístupné pro mladé čtenáře.

Burger (2003, s. 173–176) identifikuje tři hlavní možnosti, jak autoři využívají frazémy v dětské literatuře:

- 1) Vysvětlující přístup: Tento přístup je častý v knihách určených mladším dětem, kde autoři vkládají do textu vysvětlení nebo definice použitých frazémů, aby zajistili, že děti pojmy pochopí. Tímto způsobem se knihy stávají nejen zdrojem zábavy, ale i edukativním nástrojem.
- 2) Přizpůsobení dětské představivosti: Autoři se snaží přizpůsobit frazémy tak, aby rezonovaly s dětskými zkušenostmi a představami. To usnadňuje jejich pochopení a zapamatování.
- 3) Oslovení dospělých čtenářů: Vědomí, že dětské knihy často čtou i rodiče, vede autory k tomu, aby jazyk knihy byl atraktivní a přístupný pro všechny věkové skupiny.

Při užívání frazémů v literatuře pro děti a mládež také záleží na různých věkových kategoriích a jazykových kompetencích dětí. V knihách pro nejmenší je zcela běžné, že jsou frazémy cíleně opomenuty, aby neztěžovaly porozumění. V dílech pro děti mladšího školního věku pak bývají frazémy vysvětleny v kontextu nebo přímo. Nejčastěji jsou frazeologické obraty využity v literatuře pro děti staršího školního věku. Používají se buďto v plné šíři, anebo jsou často modifikovány či vtipně přetvořeny tak, aby vyvolávaly zájem a stimulovaly dětskou kreativitu. (Richter-Vapaatalo, 2007, s. 75–76)

PRAKTICKÁ ČÁST

5 ANALÝZA FRAZÉMŮ VE VYBRANÝCH DÍLECH PRO DĚTI A MLÁDEŽ

5.1 Výběr zkoumaného materiálu

Pro praktickou část této bakalářské práce bylo vybráno šest knih zaměřených na dětské a mládežnické čtenáře. Konkrétně se jedná o díla *Jakub a dvě stě dědečků*, *Metráček*, *Středa nám chutná*, *Praprázdniny*, *Nejdůležitější na světě je kouzelné jablko* a *Papírová kočka*. Tato díla jsou nejprve vždy stručně charakterizována.

Vybraná díla byla zvolena na základě dvou hlavních kritérií: věkové kategorie cílových čtenářů a období jejich vzniku. Tato kritéria umožnila sestavit vzorek zastupující tři časová období – 60. léta, 90. léta a současnost – s ohledem na specifika a vývoj frazeologie v jednotlivých érách. Každé z těchto období zastupují dvě díla, přičemž první dílo je vždy určeno pro mladší školní věk a druhé dílo pro starší školní věk. Takové uspořádání umožňuje komplexní srovnání frazeologických prvků v rámci širokého spektra čtenářského publika i časové osy.

5.2 Postup analýzy

Po výběru knih následovalo systematické vyhledávání frazémů v každé z vybraných knih a jejich následné rozřazení na základě klasifikace dle Čermákova *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, ve kterém jsou frazémy rozděleny na přirovnání, frazémy neslovesné, slovesné a větné. Tato klasifikace byla zvolena pro svou přehlednost a snadnou aplikovatelnost, jak bylo podrobněji objasněno v teoretické části práce.

5.3 Cíle praktické části

Hlavním cílem praktické části je prozkoumat četnost výskytu frazémů a jejich typologické rozdělení v rámci vybraných děl dětské a mládežnické literatury. Zároveň se praktická část snaží nastínit, jak se frazeologické prvky v literatuře pro děti a mládež vyvíjejí a adaptují vzhledem k věkové kategorii čtenářů a jak se proměňují v čase. To souvisí i s identifikací možných trendů a změn ve frazeologii, které by mohly odrážet

širší kulturní a společenský vývoj. Výsledky této analýzy by měly přinést hlubší pochopení dynamiky jazyka v dětské literatuře a přispět k zamyšlení nad vývojem frazeologie ve vztahu k literárním dílům určeným pro dětské a mládežnické čtenáře.

5.4 Frazémy v knize *Jakub a dvě stě dědečků*

Pohádkovou knihu *Jakub a dvě stě dědečků* spisovatele Miloše Macourka z roku 1963 lze charakterizovat jako nonsensové dílo, které v sobě účinně dokáže skloubit prvky fantazie a běžné denní reality. Tato publikace, určená pro děti mladšího školního věku, přináší soubor sedmnácti originálních krátkých pohádek. Ty jsou výrazné svým humorem, který je pro mladé čtenáře dělá atraktivnější.

Frazémy v této knize vystihují jedinečnost dětské literatury, kde se mísí fantazie a realita. Přírovnání jako „leje jako z konve“ nebo „tma jako v pytli“ pomáhají mladým čtenářům příběh vizualizovat a lépe jej prožívat. Neslovesné a slovesné frazémy jako „hroší kůže“ a „udělat někomu radost“ oživují text a podporují dynamiku pohádek. Větné frazémy jako „byl jednou jeden...“ zase ukazují na tradiční strukturu pohádkového vyprávění, která posiluje dětské vnímání textu. Použití těchto frazémů tak obohacuje jazyk a dělá příběhy pro mladé čtenáře zábavnější.

1) Přírovnání

- stát jako sloup
- zblednout jako stěna
- leje jako z konve
- modrá jako nebe
- tma jako v pytli

2) Frazémy neslovesné

- hroší kůže
- pro nic za nic

- samo sebou
- pusto a prázdno
- křížem krážem
- po dobrém nebo po zlém

3) Frazémy slovesné

- udělat někomu radost
- mít něco za lubem
- nemít na růžích ustláno
- být věčný
- být celý pryč
- ztratit hlavu
- popadat dech
- dávat pozor

4) Frazémy větné

- Byl jednou jeden...
- Houby s octem!
- Běhá mu mráz po zádech.
- Mráz kopřivu nespálí.
- Oči mu lezou z důlků.

5.5 Frazémy v knize *Metráček*

Dívčí román *Metráček* od Stanislava Rudolfa z roku 1969 popisuje problémy spojené s procesem dospívání. Hlavní hrdinka díla se potýká s hledáním vlastní identity,

láskou i zradou. Kniha je určena pro čtenáře patřící do kategorie staršího školního věku, nabízí pohled na výzvy a dilemata, kterým čelí jedinci právě v tomto věkovém období.

V díle jsou frazémy významně využívány především k vyjádření emocí a zvýraznění dějových momentů. Přírovnání jako „je tma jak v márnici“ či „být rozladěný jak housle“ posilují emoční náboj a pomáhají čtenáři lépe pochopit psychologický stav postav. Neslovesné a slovesné frazémy jako „lví srdce“ nebo „mít dřevěné ruce“ ožívují vyprávění a zvyšují dynamiku příběhu. Větné frazémy zase dodávají textu autenticitu a zdůrazňují mluvený jazyk. Celkově frazémy v knize *Metráček* nejen obohacují jazyk, ale také usnadňují čtenářům vcítit se do výzev dospívání.

1) Přírovnání

- cvakl jako výstřel z pušky
- řádit jako pominutý
- tvářit se jako filmová hvězda
- sedět jako tvrdé y
- je tma jak v márnici
- přihnát se jako lavina
- být čistý jako křišťálová studánka
- ztratit se jako pára nad hrncem
- být rozladěný jak housle

2) Frazémy neslovesné

- holubice míru
- úplná nula
- jiskra naděje
- černý fond
- lví srdce
- holka zlatá

- lesk a bída
- husí kůže
- plané řeči

3) Frazémy slovesné

- vlézt někomu na záda
- zet prázdnotou
- utrhnout si od úst
- dát si nohu za krk
- mít se pod psa
- pohnout někomu žlučí
- mít dřevěné ruce
- být ve formě
- být do někoho celý pryč
- dát si pozor na někoho
- dělat si starosti
- uvést někoho do rozpaků
- dávat si na někoho pozor
- pohybovat se na tenkém ledu
- vzít si něco do hlavy
- vydat rozkaz
- mít dojem
- dát něco do pořádku
- nemít rozum
- pokazit dojem
- dodat někomu odvahu

- vypustit duši
- mít starosti
- mít radost
- zářit radostí
- dostat nápad
- dodržet slovo
- vzít někomu dech
- být šťastím bez sebe
- mít v krku knedlík

4) Frazémy větné

- S ním nejsou žádné žerty.
- Aby ti oči nevypadly z důlků!
- Nebuď labuť!
- Sbíhají se mi sliny.
- Zlom vaz!
- Všechno se v dobré obrátí.

5.6 Frazémy v knize *Středa nám chutná*

Druhé knižní dílo Ivy Procházkové, *Středa nám chutná*, určené primárně čtenářům z řad mladších školních dětí, bylo vydáno v roce 1994. Tato kniha se vyznačuje svou jednoduchou a přístupnou formou, která čtenáře seznamuje s příběhem zasazeným do nevšedního prostředí dětského domova, kde jsou děti šťastné. Tímto dílem autorka přináší pohled do světa, v němž převládá pozitivní atmosféra a kde jsou dětské radosti a starosti podány s láskyplným porozuměním.

V knize hrají frazémy zajímavou roli při vykreslení atmosféry dětského domova a emocí dětí, které jsou jeho součástí. Přírovnání „pracovali, až se z nich kouřilo“ a „být v jednom kole“ přímočaře reflektují dynamiku a energii dětského života. Neslovesné

frazémy jsou zastoupeny minimálně, ale frazém „čas od času“ naznačuje rytmus běžného dění. Slovesné frazémy jako „lámat si hlavu nad něčím“ nebo „honit se po všech čertech“ přispívají k popisu mentálních a fyzických aktivit dětí, zatímco větné frazémy jako „není po něm ani vidu, ani slechu“ a „takový je osud“ zasahují do hlubších emocionálních a filozofických rovin příběhu. Použití frazémů tak v knize umožňuje čtenářům mladšího věku snadněji se vcítit do příběhu a lépe pochopit jeho kontext a emoce.

1) Přirovnání

- pracovat, až se z nich kouří
- být v jednom kole
- být jako podle pravítka
- být k smrti unavený

2) Frazémy neslovesné

- čas od času

3) Frazémy slovesné

- zastávat názor
- lámat si hlavu nad něčím
- dát někomu za pravdu
- zet prázdnotou
- dávat pozor
- vrátit se do starých kolejí
- vyhýbat se někomu na sto honů
- honit se po všech čertech

4) Frazémy větné

- Není po něm ani vidu, ani slechu.

- Takový je osud.

5.7 Frazémy v knize *Praprázdniny*

Kniha *Praprázdniny* od Ivony Březinové, jež byla vydána v roce 1999, je literárním dílem zaměřeným na děti staršího školního věku. Tento příběh vypráví o letních dobrodružstvích skupiny archeologů a jejich dětí, přičemž poskytuje zajímavé informace o životě v pravěku. Kromě toho se kniha zabývá i tématy, jako je přátelství a láska, která obohacují obsah a činí z ní nejen vzdělávací, ale i zábavné čtení.

Zde se frazémy stávají nástrojem k vykreslení atmosféry letních dobrodružství. Přírovnání jako „hnát se, jako když hoří“ nebo „mlčet jako hrob“ efektivně vystihují dynamiku a tajemství situací, které postavy zažívají. Neslovesné frazémy jako „široko daleko“ a „čím dál tím víc“ rozšiřují popisné možnosti textu a zároveň podtrhují rozsah a intenzitu zážitků. Slovesné frazémy, například „zatnout zuby“, „hořet nadšením“ či „mít hlavu v oblacích“, vnášejí do vyprávění hloubku a variabilitu, které odpovídají komplexním emocím a situacím, jimiž postavy prochází. Větné frazémy jako „je to nuda“ nebo „řval, jako když ho na nože berou“ přinášejí autentičnost a názornost vyjádření. Využití frazémů v díle tak napomáhá přiblížit mladým čtenářům historický kontext, zároveň poskytuje nástroje pro emocionální identifikaci a vytváří bohatý text plný zábavy a ponaučení.

1) Přírovnání

- hnát se jako když hoří
- chodit kolem něčeho jako kolem horké kaše
- mlčet jako hrob
- střežit někoho jako oko v hlavě

2) Frazémy neslovesné

- široko daleko
- čtyřnohý miláček
- čím dál tím víc

- hlava nehlava

3) Frazémy slovesné

- dávat pozor
- dělat drahoty
- mít starosti
- zatnout zuby
- hořet nadšením
- zívát nudou
- umírat hlady
- jít někomu od ruky
- být někomu v patách
- dát si do nosu
- mít hlavu v oblacích
- hodit okem po někom
- motat se někomu pod nohama
- dělat něco na jedno brdo
- lézt někomu krkem
- být při těle
- přijít s prázdnou
- mít oči navrch hlavy
- nasadit někomu parohy

4) Frazémy větné

- Je to nuda.
- K noze!

- Řval, jako když ho na nože berou.
- Míň krků míň sní.

5.8 Frazémy v knize *Nejdůležitější na světě je kouzelné jablko*

Dílo *Nejdůležitější na světě je kouzelné jablko* patří k významným příspěvkům Petry Braunové do literatury pro děti mladšího školního věku. Tato kniha, vydaná v roce 2021, v sobě ukrývá pohádkový příběh, jenž je zároveň plný fantazie a napínavého dobrodružství. Braunová prostřednictvím své knihy vede čtenáře k pochopení toho, co je v životě skutečně nejdůležitější.

V knize hrají frazémy klíčovou roli při budování poutavého a zábavného příběhu pro mladší školní věk. Přirovnání jako „být jako smyslů zbavený“ nebo „držet se někoho jako klíště“ přispívají k živému a expresivnímu jazyku, který zvýrazňuje emocionální stavy postav. Neslovesné frazémy, například „rychlostí blesku“ a „husí kůže“, zase zesilují dynamiku a napětí v ději. Slovesné frazémy jako „lámat si hlavu“ nebo „kout pikle“ odhalují vnitřní procesy postav a jejich interakce. Větné frazémy jako „nevěří vlastním očím“ a „méně je více“ jsou efektivně využívány ke zvýraznění klíčových momentů a závěru v příběhu. Použití těchto jazykových obrátů tak výrazně obohacuje čtenářský zážitek.

1) Přirovnání

- být jako smyslů zbavený
- utíkat jako splašený
- držet se někoho jako klíště
- mluvit jako by se nechumelilo
- opatrovat někoho jako oko v hlavě
- hulákat jako na lesy

2) Frazémy neslovesné

- husí kůže
- rychlostí blesku

- nejdůležitější na světě

3) Frazémy slovesné

- dávat pozor
- lámat si hlavu
- mít strach
- mít někoho na svědomí
- vést divné řeči
- kout pikle
- mít brouka v hlavě
- vyrazit někomu dech
- pustit si pusu na špacír
- být v rozpacích
- přijít něčemu na kloub
- dostat nápad
- jít na kobereček

4) Frazémy větné

- Nevěří vlastním očím.
- Méně je více.

5.9 Frazémy v knize *Papírová kočka*

V díle *Papírová kočka* z roku 2022, které napsala Simona Martínková Racková, je čtenářům předkládán příběh zabývající se tématy jako přátelství, touha po vlastnictví nebo zodpovědnost. Autorka se v knize zaměřuje také na to, jak je důležité nesoudit lidi pouze podle vzhledu, neboť to může mimo jiné vést k zavádějícím předsudkům. Racková tak formuluje důležité poselství o lidském vnímání a mezilidských vztazích, které je relevantní pro čtenáře staršího školního věku.

Frazémy zde hrají významnou roli ve vyjádření hlubokých emocí a komplexních mezilidských vztahů. Přírovnání jako „být hladový jako vlk“ nebo „koukat jako puk“ pomáhají čtenářům vizualizovat intenzitu emocí postav. Neslovesné frazémy jako „ledová královna“ nebo „úhlavní nepřítel“ poskytují náhled na charaktery postav a jejich sociální postavení. Slovesné frazémy, například „probodnout někoho pohledem“ a „mít pevnou půdu pod nohama“, ukazují dynamiku akcí a vnitřní stav postav. Větné frazémy jako „jen přes mou mrtvolu“ nebo „stalo se to zázrakem“ zdůrazňují klíčové momenty v ději a pomáhají zvýšit dramatický efekt příběhu. Použití těchto jazykových obrátů tak podporuje hlubší porozumění tématům zahrnujícím předsudky, přátelství a zodpovědnost. Tímto způsobem se opět obohacuje čtenářský zážitek.

1) Přírovnání

- být hladový jako vlk
- je to jako nové
- koukat jako puk

2) Frazémy neslovesné

- sám od sebe
- paní domu
- ledová královna
- úhlavní nepřítel
- míra trpělivosti
- den D
- po vlastní ose
- odstrašující případ
- svět sám pro sebe
- notoricky známý

3) Frazémy slovesné

- mít smůlu

- probodnout někoho pohledem
- obrátit oči v sloup
- mít radost
- padnout někomu kolem krku
- dělat si starosti
- být na nervy
- být mimo
- mít divné tušení
- zakopat válečnou sekeru
- mít něco na háku
- nechat někoho na pokoji
- mít něco v hlavě
- dělat drahoty
- odolat pokušení
- lámat si hlavu nad něčím
- upadnout do rozpaků
- mluvit jeden přes druhého
- nebýt sám sebou
- cítit se pod psa
- mít pevnou půdu pod nohama
- být ve správných rukou
- vrtat někomu hlavou
- dodat odvahu
- plácnout se přes pusu

4) Frazémy větné

- Houby tomu rozumí.
- Stalo se to zázrakem.
- Jen přes mou mrtvolu!
- Požehnej Pánbůh!
- Dobré ráno!
- Hodně štěstí!

5.10 Výsledky analýzy

Výsledky analýzy vybraných děl literatury pro mladší školní věk ukazují, že se zde nejčastěji vyskytují přirovnání a frazémy slovesné. Ty jsou snadno zapamatovatelné a efektivně vyjadřují emocionální stavy nebo akce. Nejméně často se v těchto knihách objevují frazémy větné, které bývají pro mladší čtenáře abstraktnější a mnohem těžší na pochopení.

U vybraných literárních děl pro čtenáře staršího školního věku se objevují nejhojněji frazémy slovesné a neslovesné, které pomáhají přenést složitější psychologické a sociální koncepty. Nejmenší množství čítají opět frazémy větné, jež jsou méně běžné i ve vyšších věkových kategoriích, avšak používají se v komplexnější formě.

Bez ohledu na věkové kategorie, pro něž byly texty určené, ve všech šesti vybraných knihách pro děti a mládež převažují frazémy slovesné. Ty jsou klíčové pro vyprávění příběhů a popis akcí nebo emocí. Mezi tyto frazémy, které se v různých dílech napříč desetiletími opakují nejčastěji, patří například „dávat pozor“, „lázat si hlavu“ a „dělat drahoty“. Toto opakování naznačuje určitou univerzálnost ve vyjadřovacích prostředcích české dětské literatury. Nejméně často se pak ve vybraném vzorku objevovaly frazémy větné, které vyžadují vyšší úroveň jazykové zručnosti a abstraktního myšlení.

Co se týče rozdílů mezi frazémy v dílech ze 60. let, 90. let a současnosti, je zřejmé, že postupem času dochází k určité modernizaci jazyka, ale základní emotivní a deskriptivní funkce frazémů zůstává konzistentní. Frazémy ze 60. let mají tendenci být formálnější a méně přímé, zatímco v současných dílech je frazeologie více přístupná

a méně formální. To odráží obecný trend přechodu k neformálnosti a přímosti v moderní češtině.

ZÁVĚR

Bakalářská práce byla zaměřena na prozkoumání vztahu mezi frazeologií a literaturou pro děti a mládež. Toto téma bylo zpracováno ve dvou hlavních částech: teoretické a praktické. V teoretické části byla nejprve stručně přiblížena lingvistická disciplína lexikologie, jejíž součástí je právě obor frazeologie. Následně byly vymezeny základní pojmy frazeologie a idiomatiky, včetně historického vývoje a klasifikace frazémů. Dále se bakalářská práce věnovala literatuře pro děti a mládež, byly specifikovány její funkce, žánry a vývoj jak na české, tak na mezinárodní úrovni. V závěru teoretické části došlo k propojení frazeologie s literaturou pro děti a mládež. Bylo zde nastíněno, jak frazeologické obraty obohacují literární texty a jakým způsobem je využívají autoři v literatuře určené pro mladé čtenáře.

Praktická část práce obsahovala analýzu výskytu frazémů a jejich typologické rozdělení v šesti vybraných dílech určených dětským čtenářům. Následně zde bylo podrobněji popsáno, jak se frazeologické prvky v literatuře pro děti a mládež vyvíjejí a adaptují dle věkové kategorie čtenářů a stáří analyzovaných textů. Tyto knihy, reprezentující dvě věkové kategorie čtenářů (mladší a starší školní věk) a různá časová období (60. léta, 90. léta a současnost), umožnily provést komparativní studii použití frazémů a sledovat jejich vývoj.

Výsledky analýzy ukázaly, že v literatuře pro mladší školní věk převažují snadno zapamatovatelné slovesné frazémy a přirovnání, které efektivně vyjadřují akce a emocionální stavy. V knihách pro starší čtenáře se častěji objevovaly slovesné a neslovesné frazémy, které reflektují složitější sociální a psychologické koncepty. Obecně jsou tak v obou věkových skupinách nejčastější frazémy slovesné, naopak nejméně časté jsou frazémy větné – pravděpodobně proto, že jsou obtížněji pochopitelné.

Analýza také ukázala, že i přes časové rozdíly mezi zkoumanými obdobími zůstávají základní funkce frazémů konzistentní. Dochází však k určité modernizaci jazyka, která odráží obecné kulturní změny ve společnosti. Modernější díla používají frazémy, které jsou přístupnější a méně formální. To souvisí s celkovým trendem neformálnosti a přímosti v současném jazyce.

Závěrem lze říci, že frazeologie hraje klíčovou roli v literatuře pro děti a mládež. Nejen že má zásadní vliv na vyprávěcí struktury děl, ale rovněž podporuje rozvoj jazykových schopností mladých čtenářů. Výsledky této práce přinášejí nové poznatky

o dynamice jazyka v literatuře pro děti a mládež a naznačují, že frazeologické prvky mohou sloužit jako efektivní nástroj pro vyjádření emocí, učení a rozvoj kreativity.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Kněžní zdroje

BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Novinář, 1982. ISBN neuvedeno.

BRAUNOVÁ, Petra. *Nejdůležitější na světě je kouzelné jablko*. Praha: Albatros, 2021. ISBN 978-80-00-06502-1.

BŘEZINOVÁ, Ivona. *Praprázdniny*. Praha: Petra, 1999. ISBN 80-85984-51-2.

BURGER, Harald. *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt, 2003. ISBN 3-503-06170-3.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982. ISBN neuvedeno.

ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná: Czech and general phraseology*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1371-0.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání*. Praha: Leda. 2009. ISBN 978-80-7335-216-5.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: Výrazy neslovesné*. Praha: Leda. 2009. ISBN 978-80-7335-217-2.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: Výrazy slovesné*. Praha: Leda. 2009. ISBN 978-80-7335-218-9.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: Výrazy větné*. Praha: Leda. 2009. ISBN 978-80-7335-219-6.

FILIPEC, Josef a ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985. ISBN neuvedeno.

GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež: (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN neuvedeno.

HLADKÁ, Zdeňka. Lexikologie. In: GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek a RUSÍNOVÁ, Zdenka (ed.). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-980-5.

CHALOUPKA, Otakar a VORÁČEK, Jaroslav. *Kontury české literatury pro děti a mládež: (od začátku 19. století po současnost)*. Praha: Albatros, 1984. ISBN neuvedeno.

JÍLEK, Viktor. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty: studijní text pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1246-2.

KOPŘIVOVÁ, Marie. *Lexikologie*. In: CVRČEK, Václav (ed.). *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2812-7.

KOVALČÍK, Zdeněk a URBANOVÁ, Svatava. *Minimum z literatury pro děti a mládež: stručný chronologický, tematický a žánrový přehled české literatury pro děti a mládež*. Ostrava: Scholaforum, 1996. ISBN 80-86058-15-8.

MACOUREK, Miloš. *Jakub a dvě stě dědečků*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1963. ISBN neuvedeno.

MARTÍNKOVÁ RACKOVÁ, Simona. *Papírová kočka: může smířit třídní rivalky?* Praha: Bambook, 2022. ISBN 978-80-271-3519-6.

MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

POKORNÝ, Ludvík. *Úvod do české lexikologie*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1991. ISBN 80-7040-060-1.

POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny české literatury pro děti a mládež a četby mládeže*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. ISBN neuvedeno.

PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Středa nám chutná*. Praha: Albatros, 1994. ISBN 80-00-00407-0.

RUDOLF, Stanislav. *Metráček, aneb, Nemožně tlustá holka: dívčí román*. Praha: Olympia, 1974. ISBN neuvedeno.

TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození. Teorie dětské literatury*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. ISBN neuvedeno.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992. ISBN 80-7040-055-2.

Internetové zdroje

DANIELS, Cindy Lou. *Literary theory and young adult literature: The open frontier in critical studies*. Online. ALAN Review. 2006, Vol. 33, No. 2, s. 78-82. Dostupné z: <https://www.proquest.com/docview/212207746?parentSessionId=%2FSqoKafFPaIm389XoIrJ9rrgGSfnvDEJsPTgm2LgVCQ%3D&sourcetype=Scholarly%20Journals>. [citováno 2024-04-04].

FÖLDEŠIOVÁ, Denisa. *Frazeologie: Historie*. Online. In: Encyklopedie lingvistiky. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Dostupné z: https://encyklopedieoltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Frazeologie__Historie.html. [citováno 2023-12-14].

FILIPEC, Josef. *Česká frazeologie*. Online. Naše řeč. 1984, vol. 67, iss. 3, s. 139-142. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=6460>. [citováno 2023-12-14].

HALAZDRA, Svitlana, PIDVYSOTSKA, Galina. *A LOOK AT THE HISTORY OF PHRASEOLOGY*. Online. Sworld-Ur Conference Proceedings. 2023, Vol. 1, No. 18-01, s. 109–111. Dostupné z: <https://www.proconference.org/index.php/usc/article/view/usc18-01-008/1229>. [citováno 2023-12-14].

HLADKÁ, Zdeňka. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Online. Slovo a slovesnost. 1995, roč. 56, č. 4, s. 285-291. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3649>. [citováno 2023-11-30].

HLADKÁ, Zdeňka. *LEXIKOLOGIE*. Online. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE>. [citováno 2023-11-04].

CHALOUPKA, Otakar. *Dětská literatura a literární kontext*. Online. Česká Literatura. 1969, roč. 17, č. 6, s. 643–651. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42710066>. [citováno 2024-01-25].

IKIZ, Fatih. *The historical development of children's literature and reflections of child/hood in literature*. Online. In: MULTIDISCIPLINARY PERSPECTIVES IN EDUCATIONAL AND SOCIAL SCIENCES VI, 2023. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/376828763_The_historical_development_of_children's_literature_and_reflections_of_childhood_in_literature. [citováno 2024-01-25].

RICHTER-VAPAATALO, Ulrike. *Da hatte das Pferd die Nüstern voll: Gebrauch und Funktion von Phraseologie im Kinderbuch: Untersuchungen zu Erich Kästner und anderen Autoren*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2007. Dostupné z: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/892fec30-e718-4ef4-a2e8-729e9cd6c654/content>. [citováno 2024-03-30].